

CHOZJAJSTWO I MATERIALNAJA KULTURA NARODOW KAWKAZA W XIX-XX WW. (Materiały k „Kawkazskomu istoriko-etnograficzieskomu atlasu”), Wyp. I, red. W. K. Gardanow, Akademiya Nauk SSSR, Institut Etnografii im. N. N. Mikucho-Makłajaja, „Nauka”, Moskwa 1971, ss. 255, ryc. 145.

Kolejnym poważnym przedsięwzięciem radzieckiej kartografii etnograficznej po atlasie *Russkije*, którego tom I wydano w roku 1967, są prowadzone obecnie prace nad atlasem historyczno-etnograficznym Kaukazu. Bierze w nich udział duży zespół pracowników naukowych z Moskwy, Leningradu oraz republik i okręgów kaukaskich. Najbardziej zaawansowane są obecnie badania nad trzema działami tematycznymi: gospodarką (rolnictwo i hodowla), osadnictwem i budownictwem oraz odzieżą. Rezultaty badań nad poszczególnymi działami opublikowane zostaną w osobnych tomach atlasu. Podstawę atlasu stanowić będą mapy, na które naniesione zostaną elementy kultury materialnej ludów Kaukazu z uwzględnieniem obszaru ich występowania w różnych okresach historycznych: w połowie XIX w., końcu XIX w. i współcześnie.

Brak w dostępnych źródłach materiału charakteryzującego kulturę materialną Kaukazu przed połową XIX w. ogranicza wprawdzie w sposób zasadniczy możliwości szczegółowego mapowania wcześniejszych okresów, nie wyklucza jednak prób stworzenia pojedynczych map i opisów.

Ponieważ realizacja podstawowego zadania atlasu, tj. mapowania wytworów kultury materialnej, „byłoby niemożliwe bez wcześniejszego zebrania masowych materiałów etnograficznych, bez szczegółowych opisów i badań mapowanych elementów... sekcja ludów Kaukazu Instytutu Etnografii AN ZSRR przedsięwzięła wydanie serii prac zbiorowych związanych tematycznie z atlasem”¹. Omawiany tutaj tom jest właśnie pierwszym z serii. Zawiera on artykuły związane z podstawowymi działami tematycznymi atlasu — gospodarką, budownictwem i odzieżą. Oprócz tego dwa artykuły poświęcone zostały zagadnieniom związanym z wykorzystywaniem w pracy nad atlasem źródeł archiwalnych i ikonograficznych. Pod względem terytorialnym opublikowane w tomie wyniki badań obejmują Północny Kaukaz, Azerbejdżan, Armenię i Gruzję. Podstawę źródłową zawartych w tomie artykułów stanowią materiały terenowe, kolekcje muzeów w Leningradzie, Moskwie i republikach zakaukaskich (Gruzja, Armenia, Azerbejdżan) oraz materiały archiwalne i wcześniejsze opracowania naukowe. W przygotowaniu tomu brali udział pracownicy naukowcy Instytutu Etnografii AN ZSRR, akademii republik zakaukaskich oraz muzeów centralnych (Leningrad, Moskwa) i republikańskich.

Kaukaz od dawna zwracał na siebie uwagę jako teren szczególny pod względem etnograficznym. Mozaikowemu wręcz zróżnicowaniu etnicznemu tego obszaru

¹ *Przedmowa*, [w:] *Chozjajstwo i matierialnaja kultura...*, s. 3.

(szczególnie zaś Północnego Kaukazu) towarzyszyło często znaczne podobieństwo niektórych elementów kultury materialnej. Tak np. kilka podstawowych typów budynków mieszkalnych występowało na całym Kaukazie. Jednemu z nich, domowi ze schodkowato-wieńcowym dachem („stupienczato-wiencieobrazno pieriekrytie”), poświęcony jest obszerny artykuł T. Czikowaniego². Ten typ budynku powszechny był niegdyś w centralnej części Zakaukazia między Kurą i Araksem. Mimo występowania lokalnych odmian i wariantów zasady konstrukcji budynku, zwanego w Gruzji *darbazi*, w Armenii *glchatun*, a w Azerbejdżanie *kara-dam*, były na całym obszarze jednakowe. Innym typem budynku, tak charakterystycznym dla krajobrazu głównego pasma Kaukazu, były dwu-, trzypiętrowe domy-twierdze i baszty mieszkalne występujące w Swanetti, Osetii, Inguszetii, Dagestanie i wielu innych regionach. Takie same podobieństwa występowały również w dziedzinie narzędzi rolniczych. Tak np. w równinnych rejonach Zakaukazia do orki używano powszechnie ciężkiego pługa kołowego (gruz. *gutneuli*), w górach zaś lekkiego drewnianego radła z łopatkowatą radlicą. Powszechnym na całym Kaukazie środkiem transportu na terenach nizinnych i podgórskich była dwukołowa arba, a w górach różnej konstrukcji włóki oraz zwierzęta juczne. Podobne na całym Kaukazie były również niektóre elementy odzieży kobiecej i męskiej. Równocześnie jednak z tymi podobieństwami — stwierdza autor artykułu o przemianach kultury materialnej ludów Kaukazu w latach władzy radzieckiej, W. Kobyczew³ — „różnorodność warunków naturalnych i klimatycznych, skomplikowana struktura etniczna i niejednakowy poziom rozwoju społeczno-ekonomicznego ludów Kaukazu w przeszłości powodowały znaczne zróżnicowanie ich kultury materialnej”⁴. Na przykład w samej tylko Gruzji naliczono przed rewolucją ponad 30 odmian lekkich i ciężkich narzędzi do orki. Znacznie różniły się między sobą również narzędzia do sprzętu zbóż, młocki, sposoby nawadniania pól, budowa młynów wodnych itp. Różne były także formy budynków mieszkalnych, nawet w granicach poszczególnych terytoriów narodowych. Tak np. w Gruzji oprócz opisywanego przez T. Czikowaniego domu typu *darbazi* istniały jeszcze dwa zasadnicze typy domów, z których każdy miał swoje odmiany i warianty, w Azerbejdżanie zaś wyróżnia się aż siedem typów budynków mieszkalnych, odmiennych nie tylko pod względem rozplanowania i konstrukcji, lecz również i materiałów, z których były budowane. Jeszcze bardziej zróżnicowana jest kultura materialna Północnego Kaukazu.

W dalszym komplikowaniu się i tak już złożonego obrazu kultury materialnej Kaukazu znaczną rolę odegrały przemieszczenia poszczególnych ludów w XIX wieku i I połowie bieżącego stulecia. Dotyczy to szczególnie Północnego Kaukazu. W XIX wieku na terenie tym ostrzej niż w jakiegokolwiek innej części Imperium Rosyjskiego występował wśród chłopstwa problem braku ziemi. Był to również jeden z najbardziej „niespokojnych” rejonów Cesarstwa. W dążeniu do zapobieżenia ciągłym buntom i powstaniom oraz częściowego choćby rozwiązania problemu agrarnego administracja carska popierała, a niekiedy przeprowadzała przymusowo przesiedlenia kaukaskich górali na tereny nizinne. Posunięcia te miały jednak charakter połowiczny i ze względu na wysokie czynsze, jakie w większości przypadków górale musieli płacić za użytą ziemię Kozakom i wielkim właścicielom ziemskim, problemu nie rozwiązały. Znacznie większe rozmiary

² T. A. Czikowani, *Klassifikacija i gieniezis zakawkazskogo žiliszcza so stupienczato-wiencieobraznym pieriekrytiem*, [w:] *Chozjajstwo i matierialnaja kultura...*, s. 33-72.

³ W. P. Kobyczew, *Izmienienije matierialnoj kultury narodow Kawkaza za gody Sovietskoj własti*, [w:] *Chozjajstwo i matierialnaja kultura...*, s. 5-32.

⁴ Kobyczew, *op. cit.*, s. 7.

przybrało schodzenie z gór na tereny nizinne po Rewolucji Październikowej. Rodziny, które wyraziły chęć opuszczenia dotychczasowego miejsca zamieszkania, otrzymywały bezpłatnie znaczne jak na miejscowe warunki nadziały ziemi, pomoc w postaci narzędzi rolniczych, sprzętów, materiałów budowlanych. Nadziały ziemi i przesiedlenia z gór na sąsiednie stopy spowodowały rozszerzenie terytoriów etnicznych szeregu ludów kaukaskich (tak np. w latach 20-tych terytorium Osetii wzrosło dwukrotnie, a Karaczaju — trzykrotnie). Przenoszenie się górali na tereny nizinne powodowało również już od XIX wieku znaczne zmiany w ich kulturze materialnej, co wiązało się zarówno z koniecznością przystosowania się do nowych warunków naturalnych (narzędzia rolnicze, budownictwo), wzorowaniem się na mieszkaniach sąsiednich terenów nizinnych, czy też wzrostem stopy życiowej. Dalsze zmiany w kulturze materialnej — pisze Kobyczew — dotyczące zresztą całego Kaukazu, wiążą się z kolektywizacją wsi, uprzemysłowieniem i urbanizacją.

Artykuł W. P. Kobyczewa, mający charakter wprowadzenia do bardziej szczegółowych rozważań nad kulturą materialną Kaukazu, uzasadnia jednocześnie podjęcie badań atlasowych na tym terenie. Prace nad atlasem natrafiają jednak, jak już wcześniej wspomniano, na pewne luki materiałowe, szczególnie jeśli idzie o okres przed połową XIX wieku. Lukę tę, jak się wydaje, mogą w pewnej mierze zapłacić mało dotychczas wykorzystywane przez etnografów zajmujących się Kaukazem materiały, na które zwracają uwagę autorki dwu artykułów o charakterze źródłoznawczym — E. Studienieckaja i N. Wołkowa⁵. E. Studienieckaja zajmuje się przydatnością materiałów archiwalnych dla badań nad kulturą materialną ludów Północnego Kaukazu. Szczególną uwagę zwraca autorka na inwentarze mienia ruchomego i nieruchomego przedstawicieli różnych warstw społecznych, sprawozdania i raporty administracji lokalnej, akta sądowe. Omawiane źródła odnoszą się do okresu od XVI do początków XX wieku. Rolę materiałów ikonograficznych omawia N. G. Wołkowa. Jak podkreśla autorka, aż do wieku XVII są one stosunkowo nieliczne (na Północnym Kaukazie są to przede wszystkim freski, na Zakaukaziu zaś miniatury). Cennym źródłem dla badacza kultury materialnej Kaukazu są rysunki XVII- i XVIII-wiecznych podróżników zachodnioeuropejskich i rosyjskich, a także Polaka — J. Potockiego⁶. Ilość materiałów ikonograficznych zwiększa się znacznie w XIX wieku, po przyłączeniu Kaukazu do Rosji. Są to rysunki i szkice mniej lub bardziej znanych malarzy rosyjskich, oficerów stacjonujących na Kaukazie, podróżników i uczonych. Ukazują się też wówczas pierwsze ilustrowane wydawnictwa etnograficzne. Od lat 70-tych XIX w. coraz większą rolę w materiale ikonograficznym odgrywa fotografia. W podsumowaniu Wołkowa zwraca jednak uwagę, iż omawiany przez nią rodzaj źródeł, choć niewątpliwie bardzo cenny, odznacza się pewną jednostronnością — najczęściej ukazuje odzież, obuwie, ozdoby, znacznie rzadziej wygląd wsi, budynków, środków transportu, narzędzi itp.

Najważniejszy dział tematyczny atlasu — gospodarkę, reprezentuje w omawianym tomie jedynie artykuł J. Mkrtumjana poświęcony formom hodowli u ludów Zakaukazia⁷.

⁵ E. N. Studienieckaja, *Archiwnyje dokumenty kak istocznik izmienia-nija matierialnoj kultury narodow Siewiernogo Kawkaza*, [w:] *Chozjajstwo i matierialnaja kultura...*, s. 73-96; N. G. Wołkowa, *Izobrazitelnyje matieriały kak istocznik izuczienija matierialnoj kultury narodow Kawkaza*, tamże, s. 97-115.

⁶ Por. J. Fabiański, *Północny Kaukaz przelomu XVIII i XIX wieku w świetle relacji Jana Potockiego*, „Etnografia Polska”, t. 15:1971 z. 1, s. 249-283.

⁷ J. I. Mkrtumjan, *K'izuczeniju form skotowodstwa u narodow Zakaukazja*, [w:] *Chozjajstwo i matierialnaja kultura...*, s. 116-135.

Autorzy pozostałych artykułów: E. Torczinskaja, A. Trofimowa, N. Awakjan, G. Siergiejewa, C. Bezaraszwili, w oparciu o kolekcje muzealne i badania terenowe piszą o odzieży Azerbejdżan, Ormian, Awarów (Dagestan) i Tuszynów (Gruzja)⁸.

Na zakończenie należy jeszcze zwrócić uwagę na obszerne i staranne na ogół bibliografie wykorzystanych źródeł i opracowań naukowych, umieszczone na końcu każdego artykułu.

Andrzej Woźniak

OLGA LINARES DE SAPIR, *Cultural Chronology of the Gulf of Chiriquí, Panama*, Smithsonian Contributions to Anthropology, vol. 8, Washington 1968.

Uwaga większości amerykańistów zwrócona jest na te obszary Ameryki, na których w przeszłości rozwinęły się wielkie kultury Indian (Meksyk, Peru). W pozostałych regionach prowadzi się badania w sposób przypadkowy i niesystematyczny. Różne są tego przyczyny. Główną wydaje się być brak środków finansowych w krajach Ameryki Łacińskiej na badania archeologiczne i etnograficzne. Ośrodki naukowe w tych krajach są na ogół słabo rozwinięte. Wyjątkiem jest tu Meksyk, w którym istnieje Instituto Nacional de Antropología e Historia dysponujący dużymi środkami i realizujący zakrojone na szeroką skalę plany badawcze.

Jednakże w pozostałej części Ameryki większość badań realizowana jest przez naukowców zagranicznych reprezentujących głównie ośrodki naukowe Stanów Zjednoczonych i Europy. Stąd też wynika nadmierne zagęszczenie prac badawczych w jednych regionach, a z kolei ich zupełny brak w innych.

Takim niesłusznie „upośledzonym” krajem jest m. in. Panama. Stanowi ona ważny pomost między obiema Amerykami. Tędy szły kolejne fale migracji ludności do Ameryki Południowej. Tu też powinny zachować się ślady przejścia protoplastów dzisiejszych Indian południowoamerykańskich. Z drugiej strony przez Panamę zdaje się przebiegać makroetniczna granica między kulturami Ameryki Południowej i Środkowej.

Mimo iż interesowano się Panamą od dość dawna, nie mamy jeszcze jasnego obrazu jej przedkolumbijskich dziejów. Wyróżnia się 4 sąsiadujące ze sobą okręgi kulturowe. Idąc od kontynentu południowoamerykańskiego są to Darién, Coclé, Veraguas i Chiriquí. Przyjmuje się, iż wszystkie one były w zasadzie ze sobą współczesne i że są kulturami historycznymi, zniszczonymi dopiero przez konkwistę hiszpańską. Problem chronologii jest zupełnie niejasny i do niedawna mieliśmy zaledwie parę stanowisk, które można było uznać za starsze od wyżej wymienionych kultur.

Sytuacja ta spowodowana jest w pewnym stopniu specyfiką dotychczas badanych stanowisk archeologicznych. Większość z nich miała charakter pochówkowy lub obrzędowy i nie dawała prawie żadnych sposobności wykonania studiów stratygraficznych.

⁸ E. G. Torczinskaja, *Mużskaja odieżda azerbajdżancew XIX- naczala XX w. po sobrabiju Gosudarstwiennogo muzeja etnografii narodow SSSR*, [w:] *Chozjajstwo i materialnaja kultura...*, s. 136-154; A. G. Trofimowa, *Obzor kolekcij odieżdy narodow Azerbajdżana Gosudarstwiennogo muzeja Gruzii im. akad. S. N. Dżanaszta*, tamże, s. 155-208; N. Ch. Awakjan, *Narodnaja odieżda armjan Arcacha w XIX- naczale XX w.*, tamże, s. 209-223; G. A. Siergiejewa, *Ob odieżdie awarskoj grupy narodow Dagestana*, tamże, 224-240; C. J. Bezaraszwili, *Tuszinskij žienskij kostjum — talawari*, tamże, s. 241-255.

Ilość grobów znajdowana na terenie Panamy jest wprost nieprawdopodobna. Są one z reguły dość dobrze wyposażone w naczynia, wyroby kamienne, a przede wszystkim ozdoby ze złota i drogich kamieni. Kosztowności znajdujące się w grobach szybko zniechęciły grabieżców (zwanych w Ameryce Łacińskiej *huaqueros*). Na jak wielką skalę odbywały się te rabunki, świadczy fakt, iż w okresie największej ich eksploatacji, w roku 1860, z jednej tylko prowincji Chiriquí złożono w Banku Anglii ozdoby o wartości 10 000 £.

Ten run na panamskie cmentarzyska spowodował nieodwracalne straty dla nauki. Z drugiej strony przyczynił się do powstania wielu muzealnych i prywatnych kolekcji wyrobów złotych, kamiennych i ceramiki panamskiej. Olbrzymia obfitość materiału zawartego w tych kolekcjach nie ma niestety żadnego dokładniejszego opisu miejsca i sposobu znalezienia.

Bazując na analizie typologicznej wyrobów znajdujących się w prywatnych i muzealnych zbiorach starano się dokonać ich klasyfikacji. Analizy Holmesa (1888), McCurdy'ego (1911) i innych, choć przeprowadzone bardzo starannie, dały — jak się później okazało — szereg fałszywych rezultatów, że wspomniemy tu tylko o stworzeniu przez McCurdy'ego nie istniejącej kultury Alligator.

Ogólnie rzecz biorąc, aż do lat trzydziestych naszego wieku, nie licząc prac A. Hyatt Verrilla i E. Nördenskiölda, nie prowadzono w Panamie żadnych poważniejszych wykopalisk. Dopiero ekspedycja Peabody Museum pod kierunkiem S. K. Lothrop'a z Harvard University, prowadząca w latach 1933-1935 badania w prowincji Coclé, miała dostarczyć pierwszych istotnych danych chronologicznych. Od czasu wykopalisk w Coclé datuje się zwiększone poważne zainteresowanie Panamą. Świetnie opracowane sprawozdania Lothrop'a z badań nad cmentarzyskiem Sitio Conte w Coclé stworzyły podstawy dla całej wiedzy o przeszłości Panamy. Później nastąpiło szereg badań, z których najważniejsze dane zawarte są w publikacjach Willey'a (1951), Stoddarda (1954), McGimsey'a (1956) i Ladda (1957, 1964). W rezultacie dysponujemy względną chronologią dla okresu od wczesnoceramicznego (Monagrillo), poprzez fazy przejściowe, aż do dokładnie opracowanej sekwencji Coclé w Sitio Conte.

Przedsięwzięto też pewne kroki mające na celu zapobieżenie niesystematycznym wykopaliskom prowadzonym przez dość licznych archeologów-amatorów. W 1958 r. z inspiracji dr. Lothrop'a powstało Panamskie Towarzystwo Archeologiczne (Archaeological Society of Panama), które wydaje roczny biuletyn „Panama Archaeologist”. Towarzystwo zachęca swych członków (głównie amatorów) do posługiwania się normalnymi metodami archeologicznymi i do prowadzenia systematycznych notatek. Dało to już pewne rezultaty w postaci dokładnych opisów szeregu nowych stanowisk.

Obok wzrastającej wartości prac członków Archaeological Society of Panama ukazały się ważne publikacje Lothrop'a z prac w Venado Beach, Stirlinga w Barriles oraz McGimsey'a i Linares na wybrzeżu Pacyfiku.

Najnowsza praca tej ostatniej, dr. Olgi Linares de Sapir *Cultural Chronology of the Gulf of Chiriquí, Panama*, którą chcemy tu przedstawić, podejmuje będący ciągle w centrum uwagi problem chronologii kultur Panamy. Geograficznie praca ta obejmuje niewielki obszar nadpacyficznego wybrzeża i wysp Zatoki Chiriquí w Panamie. Jednakże rezultaty przeprowadzonych tu dokładnych i systematycznych badań pozwalają na określenie dokładnego następstwa faz kulturowych i stylów ceramicznych w rejonie Zatoki Chiriquí i skorelowanie ich z odpowiednimi fazami z innych części Panamy.

Badania dr. Linares były częścią znacznie większego programu noszącego na-

zwę „Interrelationship of New World Cultures” realizowanego przez Institute of Andean Research. W ramach tego programu badano poszczególne regiony obszaru pomiędzy Mezoameryką a Ameryką Południową, starając się stwierdzić istnienie wewnętrznych związków pomiędzy poszczególnymi kulturami, zwłaszcza w okresie formatywnym. W Panamie zbadano w dwu etapach cały pas wybrzeża Pacyfiku od Kostaryki do Kolumbii. Praca O. Linares de Sapir jest opracowaniem wyników badań prowadzonych przez nią w pierwszym etapie (luty — maj 1961 r.) w Zatoce Chiriquí.

O znaczeniu tej publikacji pośrednio może świadczyć wydrukowanie jej w serii Smithsonian Contributions to Anthropology, w której ukazały się tak fundamentalne prace, jak E. Estrada, C. Evans i B. Meggers, *Early Formative Period of Coastal Ecuador. The Valdivia and Machalilla Phases* (1967), czy M. Coe i K. Flannery *Early Cultures and Human Ecology in South Coastal Guatemala* (1965).

W ciągu 4 miesięcy prac polowych w Zatoce Chiriquí Olga Linares de Sapir zarejestrowała 60 stanowisk, z których 12 dokładnie przebadła. Były to wyłącznie śmietniska, co stanowi pewne novum w badaniach panamskich opartych dotychczas głównie na stanowiskach grobowych. Na podstawie analizy znalezisk autorka wydzieliła trzy fazy rozwoju kulturowego w tym regionie: najstarszą fazę Burica, średnią San Lorenzo i późną fazę Chiriquí. Dwie pierwsze zostały wyodrębnione, określone i nazwane przez Linares, natomiast faza Chiriquí odpowiada klasycznej kulturze Chiriquí, znanej w tym regionie od dawna.

Autorka nie znalazła w Zatoce Chiriquí żadnych starszych stanowisk preceramicznych, choć obecnie wiemy, iż pierwsze ślady pobytu człowieka w rejonie Przesmyku Panamskiego liczą ponad 7000 lat.

W rejonie Zatoki Chiriquí Linares określiła wiek najstarszych warstw stanowisk fazy Burica na 500 n.e. Na podstawie porównania stylów ceramicznych oraz dzięki znalezionym kilku fragmentom ceramiki importowanej z Venado Beach można z pewnym prawdopodobieństwem powiedzieć, że faza ta trwała od 300 do 800 n.e. Stanowiska tej fazy znajdują się na Półwyspie Burica i kilku wyspach Zatoki. Ciekawe jest, iż nie znaleziono żadnych pozostałości poza ceramiką. Brak jest narzędzi kamiennych, ozdób, skorup małży, a także kości ssaków lub ryb. Autorka dopatruje się kilku przyczyn tego stanu rzeczy. Po pierwsze ludność tej fazy mogła spożywać małże i ryby na brzegu morza, a skorupy i kości wyrzucać do wody. Jednakże nie tłumaczy to w sposób przekonujący braku narzędzi, nawet gdy przyjmujemy, że lud ten nie znał rolnictwa, a brak narzędzi nierolniczych jest dziełem przypadku. Dr Linares de Sapir uważa jednak, że lud fazy Burica nie był stałym mieszkańcem wysp Zatoki, a jedynie sporadycznie je odwiedzał. Skąd oni pochodzili, nie wiadomo. Autorka dopatruje się ich ojczyzny we wschodniej Kostaryce, ale pewne tego stwierdzenie wymagałoby kolejnych dokładnych badań.

Faza Burica kończy się ok. 800 r.n.e. i co ciekawsze kończą się tu również wszystkie style ceramiczne wyróżnione przez dr Linares (Isła Palenque Maroon Slipped, Tripod Feet 1a, Ringstand a i inne). Żaden z nich nie kontynuuje się w fazie San Lorenzo. Najwidoczniej lud Burica opuścił wyspy pod naciskiem ludu następnej fazy, który przyniósł swoje tradycje ceramiczne.

Faza San Lorenzo trwała od ok. 800 do ok. 1100 n.e. Daty te określono na podstawie stylów dekoracyjnych i dzięki znalezionym importom dobrze wydatowanego Coclé.

Ceramiki znaleziono tu jednakże niewiele, natomiast zarejestrowano występowanie kamiennych narzędzi różnego rodzaju (*celtów* itp.) oraz *manos* i *metates* służących do rozcierania ziaren głównie kukurydzy. Przedmioty te znaleziono w po-

wiązaniu ze stosami skorup małży, kości ryb i ssaków. Linares de Sapir na podstawie analizy tych stanowisk uważa, że rolnictwo zaczęło odgrywać pewną rolę dopiero w czasach późniejszych, natomiast początkowo był oparty był przede wszystkim na zbieractwie małży i w mniejszym stopniu na polowaniu na ssaki, głównie na jelenia (*Odocoileus virginianus*).

Ten sam tryb życia co u schyłku San Lorenzo, oparty głównie na rolnictwie połączonym z rybołówstwem i myślistwem, rejestruje autorka w trzeciej fazie, fazie Chiriquí. Niektóre style ceramiczne występujące w fazie San Lorenzo (tzn. Strapped Feet b, Ringstand d, Double Handle c i inne) tu mają swoją kontynuację i osiągają swe maksimum. Faza ta rozpoczęła się, jak wynika z badań Linares de Sapir, ok. 1100 r.n.e. Wydaje się jednak, że w głębi lądu kultura Chiriquí rozkwitła wcześniej, a w rejonie Zatoki mamy do czynienia już ze śladami jej ekspansji terytorialnej.

Na kilku wyspach Zatoki Linares i Haberland odkryli regularne skupiska kamiennych rzeźbionych kolumn. Autorka uważa w związku z tym, iż przynajmniej niektóre z tych wysp (Las Secas, Villalba) były odwiedzane w fazie Chiriquí w bliżej nie określonych celach religijnych.

Dr Linares de Sapir nie poprzestała na przedstawieniu dokładnej analizy zebranego przez siebie materiału. Przejrzała ona i dała wstępną ocenę źródeł historycznych (od podboju do końca XVII wieku) mówiących o Indianach obszaru Chiriquí. Wnikliwa analiza tych źródeł, że wymienimy tu tylko zapiski Gonzáles de Badajoz (1515 r.), Gaspar de Espinoza (1516-1519 r.), Diego Ruíz de Campos (1631 r.) i Fray Antonio de Rocha (1622-1637 r.), pozwoliła na odtworzenie rozmieszczenia plemion indiańskich w okresie tuż po podboju i ich późniejszej historii.

Jak wynika z tych wczesnych kronik, Indianie rejonu Chiriquí należeli do kilku grup różniących się między sobą językiem, obyczajami, a w kilku przypadkach typem fizycznym. Linares uważa, że opisane przez kronikarzy plemiona Zuries, Doraces, Dolegas, Bugabas i Querébalos są potomkami twórców klasycznej kultury Chiriquí. Migracje ludów na wyspy Zatoki przed i podczas fazy Chiriquí tłumaczy autorka istnieniem, jak wynika z opisów, permanentnego stanu wojny wśród Indian lądowych.

Autorka, jak to sama przyznaje, nie stwierdziła, aby istniały jakiegokolwiek kontakty między ludami Chiriquí a Mezoameryką czy Ameryką Południową. Odnotowała ona natomiast powiązania stylowe i handlowe na zachodzie z rejonem Nicoya i Guetar w Kostaryce, a na wschodzie z Coclé i Darién w Panamie. Wydaje się jednak, że Indianie Panamy, w tym Indianie Chiriquí, mieli dość szerokie kontakty z innymi ludami Ameryki. W jednym z grobów Chiriquí odkryto jadeitowy wisiorek olmecki, a szmaragdy w ozdobach Coclé pochodzą aż z Ekwadoru. Z kolei złote ozdoby wykonane przez Indian Panamy znaleziono na Jukatanie w Meksyku i w Kolumbii. Istnieją też pewne stylistyczne podobieństwa między ceramiką różnych kultur Panamy a ceramiką pochodzącą z basenu Amazonki i z Peru.

Chociaż wiele problemów z przeszłości Panamy pozostaje nie wyjaśnionych, wydaje się, że studia dr Olgi Linares de Sapir nad chronologią kulturalną Zatoki Chiriquí, mimo ograniczonego charakteru badań, dają nam pierwszą solidną podstawę do chronologicznej sekwencji kultur przedkolumbijskich zachodniej Panamy.

Romana Mańkowska i Andrzej Krzanowski

KSIĄŻKI NADEŚLANE

Awierkijewa J. P., *Indiejskoje kocziewoje obszcziestwo XVIII-XIX ww.*, Moskwa, wyd. „Nauka” 1970, ss. 174.

Praca Awierkijewej jest rodzajem monografii, omówieniem zmian w społeczności Indian prerii, będących wynikiem oddziaływania białego człowieka i jego kultury. Autorka omawia zagadnienie przechodzenia plemion Płn. Ameryki od myślistwa, zbieractwa i okresowego rolnictwa do koczowniczej hodowli koni i polowań na bizona przy pomocy koni. To przejście do gospodarki związanej z koniem spowodowało głębokie przemiany społeczno-ekonomiczne. Autorka pokazuje, jak w konsekwencji zabierania przez kolonizatorów ziemi Indianom w ciągu XVIII i XIX w. rozwijały się w amerykańskiej prerii koczownicze społeczności o charakterze demokracji wojennych; omówiona zostaje specyfika koczowniczych społeczności Indian i przeżytki tradycji.

Praca rozpoczyna się rozdziałem dotyczącym etnogenezy Indian prerii, dalej roli konia w gospodarce i przemian życia Indian. Następnie omówione zostają formy gospodarki, zróżnicowanie społeczne — tutaj osobne miejsce zajmuje analiza roli potlaczu. Dużo miejsca autorka poświęca wojennym demokracjom — indiańskim wojnom, wojennej organizacji, związkom plemiennym itd. Praca kończy się rozdziałem o wierzeniach, gdzie poszczególne podrozdziały poświęcone są totemizmowi, kultowi duchów, bizona, słońca, konia, szamanizmowi, męskim związkom religijnym itd.

L. M.

Cassirer Ernst, *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*, Warszawa, Czytelnik 1971, ss. 359.

Praca ta powstała pod koniec II wojny światowej, jest to syntetyczny wykład tych myśli, które Cassirer zawarł w swym fundamentalnym dziele *Die Philosophie der symbolischen Formen*, jakie ukazało się w latach 20-tych w Berlinie. I mimo iż wiele lat minęło od ukazania się tych prac filozofa-symbolisty, głębokość myśli, postulaty metodologiczne powodują, że właśnie teraz szereg myśli staje się wyjątkowo aktualnych.

Antypozytywistyczna koncepcja nauki i antynaturalistyczna koncepcja kultury to zasadnicze wyznaczniki filozoficznej myśli Cassirera. Krytyka naturalizmu, przeciwstawiająca się analizowaniu człowieka i społeczności na zasadzie analogii do zwierząt, prowadzi do cassirerowskiego ucłowieczenia poprzez tworzenie symboli, do *animal symbolicum*. „Człowiek nie żyje już w świecie jedynie fizycznym, żyje także w świecie symbolicznym. Częściami składowymi jego świata są: język, mit, sztuka i religia. Są to różnorakie nici, z których utkana jest owa symboliczna sieć, spleciona sieć ludzkiego doświadczenia [...] W miarę jak symboliczna działalność człowieka robi postępy, rzeczywistość fizyczna zdaje się cofać. Zamiast zajmować się rzeczami samymi w sobie człowiek w pewnym sensie ustawicznie sam z sobą rozmawia [...] żyje raczej wśród wymagowanych uczuć, wśród lęków i nadziei, wśród złudzeń i rozczarowań, wśród marzeń i fantazji — i dalej powtarza za Epiktetem — «człowieka niepokoją i przerażają nie rzeczy same, ale jego przekonania i wyobrażenia o rzeczach»”. Dzieje ludzkości są dla Cassirera dziejami ludzkiego świata symbolicznego, ale równocześnie przebiegającymi w konkretnym środowisku geograficznym, gospodarczym etc. I tu dochodzimy do momentów tak bliskich współczesnym poglądom. Cassirer jest rzecznikiem policentrycznej kon-

cepcji człowieka, filozofia człowieka winna „dawać wgląd w zasadniczą strukturę” ludzkiej działalności, aby „rozumieć je jako organiczną całość”, opierając się na materiałach wypracowanych przez socjologię, etnologię, psychologię, historię, „uchwycić ogólne założenia strukturalne”, aby pokazać, jak różnorodność wiąże się w funkcjonalną całość. Empiryczne potraktowanie człowieka, opis nie służą zrozumieniu tak, jak i metafizyczne rozważania, należy się oprzeć na analizie działalności człowieka zmieniającej rzeczywistość zastaną — oto zasadnicze motto prezentowanego dzieła.

L. M.

Go d l e w s k i Aleksander Lech, *Czar dalekiej Nuku Hiva*, Wrocław, Ossolineum 1971, ss. 253.

Książka składa się z szeregu różnych wątków, najwięcej miejsca poświęcono Nuku Hiva i Markizom, gdzie oprócz ciekawie podanej historii tych wysp można znaleźć garść wiadomości o geologicznej prahistorii, działalności wulkanicznej, prądach morskich, a także rozważania na temat słów wyrażających stany uczuciowe; wiadomości etnograficzne — opisy sprzętów używanych przez tubylców, informacje o tatuażu, wiadomości antropologiczne, sporo osobistych refleksji, informacje o florze i faunie. Możemy tu znaleźć rozważania nad podobieństwami kulturowymi Celtów i Polinezyjczyków oraz wątkami mitologicznymi starożytnego Egiptu i Polinezji, podbudowane refleksjami na temat piękna Nefretete. Zakończenie stanowią trzy rozdziały będące jakby odrębnymi całościami — jeden z nich dotyczy informacji o roli *mana* w wierzeniach wyspiarzy Oceanii, drugi — rozważań nad praojczyzną wyspiarzy polinezyjskich, bogato ilustrowany danymi antropologicznymi, i w końcu rozdział poświęcony współczesnemu życiu Polinezji.

L. M.

J a h o d a Gustav, *Psychologia przesądu*, Warszawa, PIW 1971, Biblioteka Myśli Współczesnej, ss. 214.

Autor rozpoczyna od rozważań nad zdefiniowaniem pojęcia „przesąd”, by przejść dalej do analizy różnorodnych jego form — tych egzystujących w społecznościach prymitywnych, ale także istniejących u ludzi tzw. cywilizowanych, kończy zaś rozważaniami nad współczesnymi przejawami przesądu.

Mottem wprowadzającym do książki i zarazem oddającym najlepiej już wstępne trudności w zdefiniowaniu tego pojęcia i określeniu jego zakresu, ukazującym relatywność tego, co uważano za przesąd, jest cytat z Woltera (*Dictionnaire philosophique*): „Trudno określić granice przesądu. Francuz podróżujący po Włoszech prawie wszystko, co widzi, uważa za przesąd i bodaj że się nie myli. Arcybiskup Canterbury utrzymuje, że arcybiskup Paryża jest przesądny; prezbiterianie czynią ten sam zarzut arcybiskupowi Canterbury i sami z kolei są nazywani przesądnymi przez kwakrów, którzy są najbardziej przesądni ze wszystkich w oczach pozostałych chrześcijan”. Zastanawiając się nad powszechnością przesądnego myślenia, autor przytacza wyniki ankiet przeprowadzonych w kilku krajach zachodniej Europy, które wykazują niezbitą powszechność jego występowania, co obala przypuszczenie, że przesąd jest przeżytkiem dawnych czasów, czymś, co upada wypierane przez racjonalne, logiczne myślenie. Autor stwierdza przy tym: „Przesąd nadal jest naszym towarzyszem i nie jest nawet wykluczone, że niektóre jego formy mogą zwiększać swój zasięg”.

Przesądni, jak wynika z analizy autora, są nie tylko ludzie o niskim stopniu wiedzy, przytacza bowiem także dane świadczące o przesądności ludzi wielkich, uczonych o ogromnej sławie. Jaskrawym tego przykładem jest niemiecki matematyk, Michael Stifel, jeden z odkrywców trójkąta Pascala, który udowadniał w oparciu o jedną z form numerologii, że papież Leon X — sam bowiem był gorliwym wyznawcą nauk Lutera — jest bestią. Jahoda kończy pracę stwierdzeniem, że: „przesąd — wbrew częstym opiniom — nie jest bynajmniej zjawiskiem dziwacznym i nienormalnym, lecz jest w rzeczywistości silnie związany z naszymi podstawowymi sposobami myślenia, odczuwania i, ogólnie, reagowania na otoczenie. Potoczna, oświecona postawa wobec przesądu, która głosi, że już wiadać z dala jego zbliżający się, przyśpieszany przez oświatę zgon — ma swoje korzenie w intelektualnym optymizmie dziewiętnastego stulecia”.

L. M.

Kiersnowscy Teresa i Ryszard, *Życie codzienne na Pomorzu wczesnośredniowiecznym. Wiek X-XII*, Warszawa, PIW 1970, ss. 210, bibl., 92 ilustracje czarno-białe.

Zróżnicowanie regionalne Polski ma swoje podłoże we wczesnych okresach naszych dziejów. Spośród historycznych dzielnic, dzieje i kultura Pomorza najbardziej odbiegały od podobnych wobec siebie wzorców panujących w Wielkopolsce, na Mazowszu, w Małopolsce i na Śląsku. Położone z dala od głównych wydarzeń europejskich, w orbicie których znajdowały się pozostałe ziemie polskie, wytworzyło Pomorze małą znaną, a specyficzną kulturę, dzięki związkom z morzem i kontaktem ze Skandynawią. Praca ta pożyteczna jest nie tylko dla historyków, ale i dla etnografów, tłumaczy bowiem odrębność etniczną i kulturową Pomorza w obrębie Polski.

M. A. K.

Kmita Jerzy, *Z metodologicznych problemów interpretacji humanistycznej*, Warszawa, PWN 1971, ss. 193.

Humanistyce właściwy jest określony sposób wyjaśniania, nie stosowany w naukach przyrodniczych. Specyfika tej interpretacji polega na tym, że rolę praw, jakie zawierają (zawsze) przesłanki wyjaśnienia, odgrywa tutaj założenie o ich racjonalności. Określone procedury badawcze dostarczają przesłanek uzasadniających eksplanans interpretacji humanistycznej, czyniąc z niej wyjaśnienie prawomocne. Jedną z takich procedur jest wyjaśnianie genetyczne, stosowane zresztą również w naukach przyrodniczych. Właśnie wyjaśnianie genetyczne, a ściślej — genetyczno-funkcjonalne, prezentowane m. in. przez marksizm, ma największą wartość poznawczą i powinno odgrywać podstawową rolę w naukach humanistycznych. Co zaś dotyczy koncepcji odmiennych — „antigenetycznych”, prezentowanych głównie przez zwolenników strukturalizmu (Levi-Strauss, Piaget, Goldmann i in.) i charakteryzujących się preferowaniem wyjaśniania funkcjonalnego i rezygnacją z badań genetycznych — są to poglądy ahumanistyczne, nie mające nic wspólnego z metodologicznymi odrębnościami humanistyki. Oto w kilku zdaniach wyrażone podstawowe poglądy autora, które — co jest wielką zaletą książki — poparte są szczegółową i przejrzystą analizą epistemologiczną.

Niezależnie od dyskusyjnego charakteru niektórych stwierdzeń ogólnych autora praca ta jest cenną i godną pozycją wydawniczą.

W. K.

Liégeois Jean Pierre, *Les Tsiganes*, Paris, Seuil 1971, s. 190

W serii „Le temps qui court” wydana została niewielka książeczka, popularnie zaznajamiająca z historią i kulturą Cyganów. Jest to ten rodzaj literatury cyganologicznej, jakiej już wiele, w tym i we Francji, w ostatnich latach wydano. Praca posiada układ dosyć stereotypowy, autor rozpoczyna od zaprezentowania legend dotyczących pochodzenia Cyganów, potem hipotez, a następnie przechodzi do historii. Tutaj raczej nie wnosi nic nowego, zresztą w dużej części opiera się na francuskim historyku Cyganów Vaux de Foletier. W dalszej części autor prezentuje różne grupy cygańskie, interesująca jest klasyfikacja nomadów proponowana przez Liégeoisa. Zalicza on tutaj Cyganów, Jeniszów, ale także turystów, beatników, hippiesów i bezdomnych. Wynikałoby więc z tego, że autor za nomadów uważa tych, którzy wędrują z „potrzeb ducha”, zaś wędrowki pasterzy, pozostające w związku z rodzajem gospodarki, uważa za coś innego — koczownictwo.

W dalszej części pracy autor przechodzi do tzw. życia codziennego. Zaczyna od rozdziału poświęconego antropologii, mówi o nomadyzmie, pożywieniu i mieszkaniach, uprawianych profesjach. Dalej omówiona zostaje rodzina, organizacja społeczna, język i sposoby porozumiewania się. Warto zwrócić uwagę na jeszcze jedną próbę systematyzacyjną autora. W rozdziale „Organizacja społeczna” przedstawia ciekawą propozycję uporządkowania systematyki różnych grup, podgrup, rodzin cygańskich, rodów itd. Wiele już pisano na ten temat, ale trzeba przyznać, że proponowany schemat jest logicznie zupełnie przekonujący i może kiedyś zostanie dokładniej opracowany. Dalej autor zajmuje się wierzeniami, obrzędami, sztuką, medycyną Cyganów. Ostatnia część poświęcona jest współczesności — liczebności Cyganów w poszczególnych krajach, rozprzestrzenieniu, prześladowaniom okresu ostatniej wojny, a następnie stosunkom Cyganie i nie-Cyganie, działalności Kościoła i współczesnym problemom Cyganów. Praca jest bogato ilustrowana fotografiami, zdjęcia są bardzo interesujące, pochodzą z różnych stron świata i reprezentują wiele wątków; ich treść, ilość i staranny dobór stanowią jeden z najcenniejszych walorów tej książki.

L. M.

Mróz Lech, *Cyganie*, Warszawa, KiW 1971, ss. 277, map 2, ilustr., seria „Światowid”

Dotychczasowa polska literatura cyganologiczna poświęcona była niemal wyłącznie Cyganom polskim. Książka L. Mroza jest pierwszą pracą zawierającą bogaty materiał dotyczący Cyganów krajów europejskich, azjatyckich i obu Ameryk. Autor w oparciu o obszerną literaturę przedmiotu i materiały własne omawia zagadnienia związane z pochodzeniem Cyganów, historycznymi szlakami ich wędrówek, zróżnicowaniem językowym i kulturowym. Osobne rozdziały poświęcone zostały cygańskim wierzeniom i obrzędom, strojom, mieszkaniom, zajęciom, podziałowi na grupy i plemiona oraz ich strukturze wewnętrznej. W rozdziale ostatnim omawia autor stosunek rządów poszczególnych krajów europejskich do tzw. problemu cygańskiego i obecną sytuację Cyganów w tych krajach.

A. W.

Najder Zdzisław, *Wartości i oceny*, Warszawa, PWN 1971, ss. 180.

Problemy wartości, wartościowania, oceny, zależności między wartością a motywacją działania coraz częściej ostatnio stają się w naszej literaturze przedmiotem analizy. Prezentowana praca stanowi teoretyczne rozważania, połączone z pew-

nymi propozycjami terminologicznymi. Autor nie ogranicza się jedynie do zrelacjonowania, co rozumie się pod poszczególnymi terminami, ale stara się je również uporządkować.

We wszystkich naukach, w wypowiedziach, wszędzie u podłoża takiego, a nie innego postępowania, zachowania, postawy leży świadome czy częściej może nieuświadomiane sobie — wartościowanie. „Wartościowanie jest zawsze preferencyjnym porządkowaniem materiału naszych przeżyć [...], jednym z rezultatów wartościowania jest funkcjonowanie człowieka, najważniejszym jest dostarczanie motywacji działania [...], przeżycia i sądy wartościujące znajdują się wśród motywów postępowania obok takich czynników, jak nakazy, przyzwyczajenia, potrzeby fizjologiczne, pociągi emocjonalne itp.” „Wśród najbardziej stałych, świadomych determinantów motywacyjnych są wartościowania. Dzieje się tak m. in. dlatego, że wartościowania, choć przeżywane indywidualnie, są elementem życia społecznego. W przeżyciu wartościującym, zwłaszcza moralnym, jednostka «ustawia się» wobec innych ludzi, ich dzieł, wobec grupy, społeczeństwa, ludzkości”. Poszczególne nauki jednakże różne kryteria stosują przy rozważaniach stanowiących ich przedmiot, nie dopracowana jeszcze aparatura pojęciowa powoduje w związku z tym, że niejednokrotnie trudno jest się zrozumieć przedstawicielom różnych dyscyplin. Próbą zmierzającą do rozwiązania tego problemu jest niniejsza praca. Autor znany jest już m. in. z publikacji dotyczących zagadnienia wartościowania zamieszczanych w „Studiach Filozoficznych”; ta praca stanowi próbę bardziej całościowego ujęcia tematu.

L. M.

Newcomb Theodore M., Turner Ralph H., Converse Philip E., *Psychologia społeczna. Studium interakcji ludzkich*, Warszawa, PWN 1970, ss. 598

Jest to tłumaczenie głośnej pracy, uważanej za jedno z podstawowych podręcznikowych opracowań tej dziedziny psychologii. Wartość książki jest tym większa dla polskiego czytelnika, że jak do tej pory bardzo niewiele jest prac poświęconych psychologii społecznej; a jeśli chodzi o opracowania ogólne, tę można uważać za drugą dopiero po wydanej przed kilkunastoma laty pracy Stefana Baileya. Prezentowana książka ma charakter podręcznika, a o jej wartości decyduje wielość poruszanych zagadnień, szerokość spojrzenia integrująca dorobek różnych szkół i kierunków psychologii społecznej, ukazująca dorobek tej dyscypliny na świecie. Praca zawiera wiele informacji z zakresu metodologii nauk społecznych, popartych opisami badań. Układ pracy jest bardzo przejrzysty i logiczny, autorzy rozpoczynają od omówienia postaw jednostki, omówienia właściwości postaw, motywacji, zmiany i organizacji, wydobywając to, co w psychice człowieka znajduje uwarunkowania społeczne. W części następnej omówione zostają same procesy interakcji, takie jak postrzeganie interpersonalne, komunikowanie się, kształtowanie się norm grupowych, reakcje interpersonalne. Ta część stanowi jak gdyby trzon pracy. Część trzecia jest poświęcona strukturze i właściwościom grupy — omówieniu struktury stosunków interpersonalnych, stosunków ról i właściwości grupy. Zamknięcie tego ciągu stanowi część poświęcona stosunkom międzygrupowym, problemom konfliktów, celów etc. Książka zawiera ponadto trzy obszernie dodatki prezentujące metody badania postaw, metody badań sondażowych i pomiarów opinii publicznej oraz analizę procesu interakcji.

L. M.

Oleńdzki Jacek, *Kultura artystyczna ludności kurpiowskiej*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, Ossolineum 1971, s. 242

Jest to praca odmienna charakterem od tych, które w ostatnich latach zostały wydane, a które traktują o sztuce ludowej. Nie chodzi tylko o zakres tematyczny oraz głębokość przemyśleń i analizy autora prezentowanej tutaj pracy, ale przede wszystkim o sposób podejścia do sztuki. Częste w literaturze poświęconej sztuce ludowej są próby klasyfikowania, rozważania formalne, opisy; autor *Kultury artystycznej ludności kurpiowskiej* realizuje swą pracą postulat znacznie głębszego wniknięcia w istotę sztuki, spojrzenia z wielu płaszczyzn — nie tylko oczami krytyka i uczonego, ale także oczami tego, który jest wytwórcą, wniknięcia w jego osobowość, wyjaśnienia motywów kierujących twórczością, kryteriów estetycznych, bodźców etc. Dąży więc do — jak sam stwierdza — „określenia miejsca i roli twórczości artystycznej w życiu zbiorowości, w całokształcie dokonywanych działań” — to jest cel zasadniczy pracy; ostatecznie zaś autor dąży do „ustalenia zależności między określonymi składnikami światopoglądu artystycznego twórców a ich dziełem — jego funkcjami”.

Praca składa się z trzech zasadniczych części. W pierwszej pokazany zostaje proces stopniowego kształtowania się poglądów dotyczących osobowości artysty ludowego i światopoglądu artystycznego oraz powstanie, a następnie rozpad odrębności kulturowej grupy Kurpiów — przedmiotu analizy. Część druga poświęcona jest zaprezentowaniu samej twórczości plastycznej Kurpiów — rzeźby, malarstwa, zdobnictwa — ukazaniu funkcji dzieł, ich analizie formalnej i treściowej. W części trzeciej, stanowiącej najważniejszą, najbardziej nowatorską część pracy, autor czyni próbę poznania światopoglądu artystycznego twórców ludowych, poglądów estetycznych, poglądów na piękno dzieł sztuki, a także pozaestetycznych składników światopoglądu artystycznego — wrażliwości utylitarnej, społecznej i ideowej. Praca jest bogato ilustrowana fotografiami i rysunkami.

L. M.

Szarewska Berta, *Stare i nowe religie w tropikalnej i południowej Afryce*, Warszawa, KiW 1971, ss. 534, 12 wkładek czarno-białych

Autorka radziecka, znana z wielu publikacji religioznawczych, dotyczących szczególnie Afryki, przedstawia w tej pracy bogaty materiał syntetyzujący. Zestaw znanych zasadniczo faktów interpretuje według metody marksistowskiej — ustosunkowując się do teoretycznych określeń (jak animizm, fetyszyzm itd.), wskazując zarazem na rozwój myśli religijnej od form najprostszych okresu wspólnoty pierwotnej po kościoły synkretyczne okresu kolonializmu. Odczuwa się brak przedstawienia tzw. czarnego islamu. Proponowana klasyfikacja religii afrykańskich i ustosunkowanie się autorki do innych hipotez są czasem dyskusyjne. Dobrze więc, że książka zawiera polemiczną miejscami przedmowę pióra Rajmunda Ohlego. Praca w sumie zasługuje na baczną uwagę, ze względu na interesujące propozycje teoretyczne i bogaty materiał faktograficzny.

M. A. K.

Sztompka Piotr, *Metoda funkcjonalna w socjologii i antropologii społecznej (studium analityczne)*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, s. 244 Ossolineum 1971

W obrębie wypowiedzi teoriopoznawczych twórców funkcjonalizmu wyróżnić można trzy zasadnicze warstwy: poziom teorii, tzw. schemat pojęciowy — „specyficzny słownik, za pomocą którego ujmujemy badane uniwersum zjawisk”, oraz

poziom metody, czyli właściwą metodę funkcjonalną wraz z zespołem dyrektyw heurystycznych i technik badawczych. Po określeniu zakresu i cech metody funkcjonalnej analizuje Sztompka jej wartości poznawcze, doniosłość osiąganych tu wynajśnień zjawisk społecznych. Wyniki tej analizy wskazują na istotne, immanentne ograniczenia funkcjonalizmu i podważają zasadność kontynuowania tego kierunku badań.

Wartość tej książki przekracza jednak korzyści płynące z określenia walorów poznawczych funkcjonalizmu. Bodaj po raz pierwszy nie martwy system teoretyczny, lecz wciąż aktualna maniera badawcza otrzymała kompetentną oprawę metodologiczną. Maluczko, a stanie się to udziałem pozostałych kierunków badawczych funkcjonujących dziś na zasadzie zaufania do mniej czy bardziej mętnych deklaracji ich twórców — niemethodologów. Praca Sztompki powinna stać się precedensem w literaturze socjologicznej.

W. K.

Titowa Zoja Dimitriewna, *Bibliografija russkich bibliografij po etnografii narodow SSSR (1851-1969)*, Moskwa, „Kniga” 1970, ss. 142

Tom zawiera bibliografie wydane osobno, zamieszczane w czasopismach, w pracach naukowych (książkach i artykułach) wydane w języku rosyjskim na terenie Rosji (ZSRR) od roku 1851 (tj. od wydania pierwszej bibliografii, w której materiały etnograficzne wyodrębniono w osobnym rozdziale) do roku 1969. W pracy uwzględnione zostały specjalistyczne bibliografie etnograficzne, bibliografie krajoznawcze, w których etnografii poświęcono osobne rozdziały. Z wielotomowych bibliografii uniwersalnych odnotowane zostały te tomy, które zawierają materiały etnograficzne. W wydawnictwie umieszczone zostały także bibliografie prac poszczególnych autorów. Pominięte natomiast zostały, poza wzmianką we wstępie, liczne bibliografie wydawane w językach poszczególnych narodów Związku Radzieckiego (ukraińskie, białoruskie, gruzińskie, ormiańskie, łotewskie i inne) oraz te wydane w języku rosyjskim, które zdaniem autorki są już obecnie przestarzałe, nie mają większej wartości informacyjnej, a także takie, których materiał zawierają inne bibliografie. Praca składa się z 6 rozdziałów grupujących materiał na zasadzie podziałów geograficznych (z pewnymi wyjątkami). Rozdział pierwszy zawiera bibliografie ludów przedrewolucyjnej Rosji i ZSRR w całości oraz bibliografie tematyczne, drugi — bibliografie prac dotyczących europejskiej części ZSRR (wyodrębniono tu, obok podrozdziałów opartych o zasadę podziału geograficznego — np. „Północna część ZSRR”, „Kraje nadbałtyckie”, „Powołże”, także podrozdziały dotyczące Rosjan, Ukraińców i Białorusinów oraz, podobnie jak i w następnych rozdziałach, podrozdział zawierający prace obejmujące całość danego obszaru geograficznego). Trzeci rozdział dotyczy Kaukazu (podrozdziały: „Północny Kaukaz i Dagestan” oraz „Zakaukazie”), czwarty — azjatyckiej części ZSRR — Syberii i Dalekiego Wschodu (podrozdziały: „Północna część Syberii i Daleki Wschód” oraz „Syberia Południowa”), piąty — Azji Środkowej i Kazachstanu. Rozdział szósty zawiera wykaz opracowań biograficznych dotyczących poszczególnych etnografów i bibliografie ich prac. Bibliografia zaopatrzona została w indeksy nazw etnicznych, nazwisk autorów i tytułów prac zbiorowych oraz przedmiotowo-geograficzny.

A. W.